

УДК 342.72/73:502.171

ОСНОВНІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНОГО Й ВІТЧИЗНЯНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Харченко Н.П., к. ю. н.
старший викладач кафедри теорії держави та права
Національна академія внутрішніх справ
Кобринський В.Ю., к. ю. н., доцент,
доцент кафедри загальноправової та гуманітарної підготовки
Національна академія внутрішніх справ

У статті аналізується поняття екологічних прав та обов'язків людини і громадянина. Досліджено міжнародну й вітчизняну законодавчу базу у сфері забезпечення екологічних прав та обов'язків людини і громадянина, запропоновано їх основну класифікацію.

Ключові слова: екологічні права, екологічні обов'язки, екологічні права й обов'язки в екологічних правовідносинах, класифікація екологічних прав, класифікація екологічних обов'язків.

В статье анализируется понятие экологических прав и обязанностей человека и гражданина. Исследована международная и отечественная законодательная база в сфере обеспечения экологических прав и обязанностей человека и гражданина, предложено их основную классификацию.

Ключевые слова: экологические права, экологические обязанности, экологические права и обязанности в экологических правоотношениях, классификация экологических прав, классификация экологических обязанностей.

Kharchenko N.P., Kobrynskyi V.J. BASIC PRINCIPLES OF INTERNATIONAL AND NATIVE LEGISLATION IN THE AREA OF ENVIRONMENTAL RIGHTS AND DUTIES OF PEOPLE AND CITIZENS

This article analyzes the concept of environmental rights and duties of person and citizen. International and national legal framework are studied in the field of environmental rights and duties of people and citizens, their basic classification is also proposed.

Key words: environmental law, environmental responsibilities, environmental rights and responsibilities in environmental relations, classification of environmental rights, classification of environmental responsibilities.

Постановка проблеми. На сьогодні екологічне законодавство України приділяє особливу увагу нормативному закріпленню місця й ролі людини в суспільстві та державі. Так, Конституцією України було проголошено принцип пріоритету прав і свобод людини порівняно з державними й іншими інтересами, наведений перелік прав, свобод та обов'язків людини і громадянина містить значну кількість норм екологічного спрямування.

Однією з важливих проблем сучасності в умовах інтенсивного використання природних ресурсів, екологічної обстановки, яка останнім часом загострилася, важливого значення набуває проблема чіткого визначення в законодавстві екологічних прав та обов'язків громадян, гарантій їх охорони, захисту порушених екологічних прав. Забезпечення й реалізація екологічних прав, здійснення контролю у сфері охорони довкілля, у тому числі громадськістю, повинні стати одним із пріоритетних напрямів державної екологічної політики в Україні, а також предметом наукових досліджень у цій сфері.

Ступінь розробленості проблеми. Забезпечення екологічних прав громадян стало предметом дослідження багатьох українських учених, а саме: В. Андрейцева, Н. Кобецької, Г. Анісімової, В. Попова, М. Краснової, О. Колбасова, Н. Малишевої, Т. Слинко, Ю. Шемшученка, М. Малишка, М. Орлова, В. Крисаченка, О. Мостяева, О. Белякова.

Серед зарубіжних дослідників варто виділити О. Голіченкова, О. Тарнавського й інших дослідників. Однак не повною мірою досліджують різні види екологічних прав та обов'язків людини і громадянина, критерії їх класифікації тощо.

Мета статті полягає у визначенні екологічних прав і обов'язків людини та громадянина на основі аналізу чинних нормативно-правових актів природоохоронного спрямування, підходів щодо класифікації екологічних прав і обов'язків, виокремленні з-поміж них найважливіших із позиції забезпечення екологічної безпеки в контексті правових і соціально-економічних реформ в Україні.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння поняття екологічних прав доцільно розглянути кілька поглядів.

С. Грицкевич приділив увагу конституційним екологічним правам громадян. На його думку, конституційними екологічними правами потрібно вважати закріплену в Конституції України якісно нову, самостійну групу можливостей, спрямованих на задоволення індивідуальних екологічних потреб та інтересів людини і громадянина, що повинні забезпечуватися державою й суспільством. Систему конституційних екологічних прав людини та громадянина становлять права на безпечне для життя і здоров'я довкілля; на вільний доступ до інформації про стан довкілля, якість харчових продуктів і предметів побуту, на їх поширення; на заборону втаємничувати таку

інформацію; на відшкодування шкоди, заподіяної порушенням зазначених прав [4].

Так, Г. Анісімова визначила екологічні права громадян як сукупною мірою можливу поведінку в галузі належності екологічних об'єктів, їх використання, відтворення й охорони навколишнього природного середовища. Класифікація екологічних прав громадян здійснена залежно від екологічних, соціальних, економічних та інших чинників [2].

На думку В. Андрейцева, екологічні права громадян є сукупністю юридичних можливостей і засобів, спрямованих на задоволення потреб громадян у галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки. На його думку, екологічні права громадян діляться на галузеві й міжгалузеві [1].

У своїх працях Н. Кобецька і С. Грицкевич розмежовують поняття «екологічні права громадян» та «права громадян у галузі екологічних відносин». На їхню думку, екологічні права громадян – вузла категорія, ніж права громадян у сфері екологічних відносин.

Аналізуючи основні положення міжнародно-правових документів і нормативно-правових актів України, уперше суто екологічні права, зокрема права на життя у сприятливому середовищі, були спеціально закріплені в Декларації Стокгольмської конференції ООН щодо навколишнього середовища (1972 р.). З тексту Декларації випливає, що право на життя у сприятливому навколишньому середовищі є таким самим фундаментальним правом людини, як і право на свободу й рівність. Сприятливе навколишнє середовище, відповідно до Декларації, – це таке середовище, яке дає змогу вести гідне життя. У Стокгольмській декларації право на життя у сприятливому навколишньому середовищі пов'язане з відповідальністю людини за охорону й покращення його стану на благо теперішнього і майбутніх поколінь.

Концептуальні ідеї Стокгольмської конференції відображено в інших міжнародних актах: Заключному акті наради з питань безпеки та співробітництва у Європі (1975 р.); у Конвенції про трансграницьне забруднення на великій відстані (1979 р.); у резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Про історичну відповідальність держав за забезпечення природи Землі для теперішнього і майбутніх поколінь», інших міжнародно-правових документах.

На Конференції міністрів охорони навколишнього природного середовища у м. Софія були прийняті керівні принципи Європейської Економічної Комісії (ЄЕК) ООН щодо забезпечення доступу до інформації у сфері охорони довкілля й участі громадськості в процесі прийняття екологічно значимих рішень, які стали основою для розроблення спеціальної конвенції. На 4-й Пан-європейській конференції міністрів охорони навколишнього природного середовища «Довкілля для Європи», що відбулась в м. Оргус (Данія) 25 червня 1998 р., 35 державами, включаючи Україну, була підписана Конвенція про доступ до інформації та участь громадськості у прийнятті рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосують-

ся навколишнього природного середовища. Варто зазначити, що вперше в історії міжнародного права громадськість була залучена до розроблення конвенції й брала участь у її обговоренні на засіданнях спеціальної робочої групи ЄЕК, маючи право глосу в особі коаліції неурядових організацій. 6 липня 1999 р. ця Конвенція була ратифікована Верховною Радою України, отже, вона є частиною національного законодавства України й кожен громадянин України повинен знати про свої права, які надаються Оргуською Конвенцією, та мати можливість належним чином їх реалізувати.

В Україні екологічні права зафіксовані в Конституції України (ст. 50), а також закріплені в Законах України: «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про охорону атмосферного повітря», «Про екологічну експертизу», «Про захист населення й територій від надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру» тощо [5].

Отже, екологічні права громадян можна класифікувати так:

- конституційні права, передбачені у ст. 50 Конституції України: право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Конституційне закріплення зазначених прав указує на їх важливість, невід'ємність і невідчужуваність, тобто екологічні права громадян пов'язані із задоволенням екологічних потреб і забезпеченням реалізації екологічних інтересів [6];

- природні права на екологічну безпеку й безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище (ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» права кожного на таке: безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище; участь в обговоренні й унесення пропозицій до проектів нормативно-правових актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва та реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, унесення пропозицій до органів державної влади й органів місцевого самоврядування, юридичних осіб, котрі беруть участь у прийнятті рішень із цих питань; участь у розробленні та здійсненні заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального й комплексного використання ресурсів; здійснення загального та спеціального використання природних ресурсів; об'єднання в громадські природоохоронні формування; вільний доступ до інформації про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація) й вільне отримання, використання, поширення та зберігання такої інформації, за винятком обмежень, установлених законом; участь у публічних слуханнях або відкритих засіданнях із питань впливу запланованої діяльності на навколишнє природне середовище на стадіях розміщення, проектування, будівництва й реконструкції об'єктів і в проведенні громадської екологічної експертизи; одержання еко-

логічної освіти; подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище) [7];

– права, що мають екологічний характер, закріплені іншими законами. Наприклад, за Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [8] право кожного на охорону здоров'я передбачає таке: безпечно для життя і здоров'я навколишнє природне середовище; санітарно-епідемічне благополуччя територій і населеного пункту, де він проживає; безпечні та здорові умови праці, навчання, побуту й відпочинку; достовірну та своєчасну інформацію про стан свого здоров'я і здоров'я населення, включаючи наявні й можливі фактори ризику та їх ступінь; право кожної людини, яка проживає або тимчасово перебуває на території України, на захист від впливу іонізуючих випромінювань (ст. 3 Закону України «Про захист людини від впливу іонізуючих випромінювань»); право постійних лісокористувачів на ведення лісового господарства (ст. 18 Лісового кодексу України) тощо.

– екологічні права, закріплені в підзаконних нормативно-правових актах і договорах; вони також підлягають еколого-правовій охороні й захисту.

Отже, екологічні права громадян мають переважно немайновий характер, спрямований на задоволення соціальних, естетичних, оздоровчих, рекреаційних і духовних потреб. Тільки право на здійснення загального та спеціального використання природних ресурсів може мати майновий характер, задовольняти економічні інтереси.

Екологічні права мають комплексний характер і становлять окрему групу прав людини та громадянина. Основні екологічні права закріплені в Конституції України, що підкреслює їх фундаментальне значення.

Визнавши екологічні права, українська держава зробила крок у напрямі створення правової держави. Досить широке регулювання суб'єктивних екологічних прав у створеному законодавстві є свідченням демократизації права. Водночас регулювання екологічних прав сприяє зміцненню авторитету держави, її виходу на міжнародну арену, ухваленню в європейське та світове співтовариство.

Забезпеченням нормальної життєдіяльності індивіда й суспільства досягаються не лише суб'єктивні екологічні права, які можуть бути ефективними за наявності та належного виконання відповідних обов'язків особи в цій сфері. Таке поєднання дає розумний баланс інтересів усіх суб'єктів екологічних правовідносин, сприяє досягненню гармонічної взаємодії природи й суспільства. Будь-які суб'єктивні екологічні права можуть бути реалізовані тільки через екологічні обов'язки та навпаки.

Екологічні права й обов'язки в екологічних правовідносинах – це не сама поведінка суб'єктів, а надання можливості або необхідності певної поведінки в межах норм екологічного права.

Екологічні обов'язки, як і екологічні права, також можна диференціювати за різними підставами. За юридичною силою, ступенем правової урегульованості виокремлюють таке: а) конституційні; б) установлені в спеціальних законах, більшість норм яких спрямована на регулювання тих чи інших за характером екологічних відносин або пов'язаних із цим відносин; в) передбачені підзаконними нормативними актами й договорами.

Екологічні обов'язки громадянина закріплені в Конституції України. Так, у ст. 66 Конституції України закріплені обов'язок кожного не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані ним збитки. Кожна людина та громадянин, спілкуючись із природою (довкіллям), у процесі своєї життєдіяльності повинні берегти природу та навколишнє середовище. Категорія громадян, чия трудова діяльність пов'язана з природокористуванням і впливом на довкілля, має забезпечувати його сприятливий стан під час своєї діяльності.

До конституційних можна зарахувати також інші обов'язки, що трансформуються у сферу екологічного права: власність зобов'язує, вона не повинна використовуватися на шкоду людини й суспільства (ч. 4 ст. 13); сплачувати податки і збори в порядку й розмірах, установлених законом (ст. 67); неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права інших людей (ст. 68) тощо [5, с. 71].

Отже, обов'язок кожного охороняти природу і дбайливо ставитись до природних багатств можна розглядати як правовий і як моральний. Кожна людина та громадянин зобов'язані дотримуватись відповідних, адресованих їм вимог законодавства, порушення яких призводить до правових наслідків.

Конституційні екологічні обов'язки деталізуються в чинному законодавстві України. Так, відповідно до ст. 12 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища», громадяни України зобов'язані:

– берегти природу, охороняти й раціонально використовувати її ресурси відповідно до вимог законодавства;

– здійснювати свою діяльність із додержанням вимог екологічної безпеки й інших екологічних нормативів;

– не порушувати екологічні права та законні інтереси інших суб'єктів;

– уносити плату за спеціальне використання природних ресурсів;

– компенсувати шкоду, заподіяну впливом на навколишнє природне середовище [7].

Більшість норм екологічних обов'язків спрямована на регулювання тих чи інших за характером екологічних відносин або пов'язаних із цим відносин, зокрема в Земельному (ст. 40), Лісовому (ст. ст. 18, 19), Водному (ст. 44) кодексах, у Кодексі про надра (ст. 24), у Законі «Про тваринний світ» (ст. 26) закріплені обов'язки, відповідно, земле-, лісо-, водокористувачів, користувачів надр, тваринного світу, які деталізують і спеціалізують загальні обов'язки в галузі охорони навколишнього природного середовища відповідно до певного природного ресурсу й з урахуванням специфіки його правового режиму [9–13].

Коло екологічних обов'язків поширюється за рахунок їх закріплення, зокрема, у підзаконних нормативних актах. Наприклад, у Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами» від 02 жовтня 2003 р. № 1540 [14] (п. 27) визначаються додаткові обов'язки надрокористувачів: дотримуватися вимог, передбачених дозволом; надавати в установленому порядку спеціально уповноваженому центральному органу виконавчої влади з геологічного вивчення та забезпечення раціонального використання надр інформацію щодо користування надрами; забезпечувати збереження екологічних територій та об'єктів; дотримуватись інших умов, визначених угодою на користування надрами, тощо.

Значною перепорою реалізації громадянами їх екологічних прав і виконання обов'язків у галузі охорони навколишнього природного середовища є низький рівень еколого-правової свідомості населення, яке досить погано знає свої екологічні права й обов'язки та механізм їх реалізації, що вимагає покращення екологічної й еколого-правової освіти і виховання.

Висновки. Необхідно на конституційному рівні виділити в окрему категорію екологічні права людини та громадянина в Україні. Це зумовлено, по-перше, важливістю і пріоритетністю такого виду прав; по-друге, необхідністю систематизації конституційних норм, що прямо чи опосередковано формують екологічні права й обов'язки людини та громадянина в Україні.

Зокрема, перешкодами під час забезпечення екологічних прав громадян є відсутність механізму участі громадськості у процесах прийняття екологічно значущих рішень у нормативно-правових актах України, відсутність обговорення й винесення на широкий загал проектів законів, прийняття яких може негативно вплинути на стан довкілля та на здоров'я людей.

Відсутня можливість громадській організації чи окремому громадянину звертатися до суду з позовом про відшкодування екологічної шкоди, крім відмови державного органу надати інформацію щодо стану навколишнього середовища.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрейцев В.І. Екологічне право : курс лекцій в схемах / В.І. Андрейцев. – К. : Вентурі, 1996. – С. 7.
2. Анісімова Г.В. Здійснення громадянами екологічних прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Г.В. Анісімова. – Х., 1996. – С. 8–11.
3. Волощук В. Екологічно-правовий статус людини і громадянина в Україні / В. Волощук // Демократичне врядування: Наук. вісник. – 2008. – Вип. 1.
4. Грицкевич С.Г. Конституційні екологічні права людини і громадянина та їх забезпечення органами внутрішніх справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / С.Г. Грицкевич. – К., 2002. – С. 10.
5. Екологічне право України : [підручник] / за ред. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги. – Х. : Право, 2005 – 382 с.
6. Конституція України 28 червня 1996 р. : офіційне видання. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – 80 с.
7. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. // ВВР України. – 1991. – № 41.
8. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України // ВВР України. – 1993. – № 4. – Ст. 20.
9. Земельний кодекс України // ВВР України. – 2001. – № 3–4.
10. Лісовий кодекс України // ВВР України. – 1994. – № 17. – С. 99.
11. Водний кодекс України // ВВР України. – 1995. – № 24. – С. 189.
12. Кодекс України про надра // ВВР України. – 1994. – № 36. – С. 340.
13. Про тваринний світ : Закон України від 20.01.1999 р. // ВВР України. – 1998. – № 10.
14. Про затвердження Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами // Постанова Кабінету Міністрів України від 02.10.2003 р. № 1540 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 40. – Ст. 2100.
15. Про інформування громадськості з питань, що стосуються довкілля : Постанова Верховної Ради України від 04.11.2004 р. // ВВР України. – 2005. – № 2. – С. 72.
16. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля 1998 р. : ратифікована Законом України від 06.07.1999 р. // ВВР України. – 1994. – № 23. – С. 172.
17. Про рослинний світ : Закон України // ВВР України. – 1992. – № 34. – С. 502.
18. Положення про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 10.08.1992 р. // Єдиний державний реєстр нормативно-правових актів № 8472/1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua>.
19. Положенням про участь громадськості в прийнятті рішень у сфері охорони довкілля, затверджене Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 18.12.2003 р. // Єдиний державний реєстр нормативно-правових актів №27741/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.menz.gov.ua>.
20. Про екологічну експертизу : Закон України // ВВР України. – 1991. – № 41. – С. 546.
21. Станішевський М. Правове забезпечення екологічних прав громадян / М. Станішевський // Демократичне врядування : Наук. вісник. – 2008. – Вип. 1.